

Prof. dr. Rifat Redžović
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru / “Dzermal Bijedic“
University of Mostar
Nastavnički fakultet / Faculty of Teaching Pedagogy

UDK 172.15

Pregledni naučni članak

LOGIKA NACIONALIZMA

LOGIC OF NATIONALISM

Sažetak

Problem kojim ćemo se baviti u ovome radu jeste fenomen nacije i njene praktične artikulacije kroz pojavu nacionalizma koji ima različite oblike svoje pojavnosti s akcentom na onu negativnu notu nacionalizma koji se kod nas, na ovim prostorima, samo u tom kontekstu promatra, a na osnovu činjenica koje govore u prilog našoj hipotezi da se nacionalizam kreira i praktično primjenjuje kroz birokratske strukture mitomanije o zajedništvu i nadnaravnoj posebnosti. Pretjerane naracije o ovim i sličnim fenomenima su nepotrebne ako sagledamo logičku strukturu pojmova koji nemaju svoj korelat u prirodi i koji se ne mogu „egzaktno“ proučavati. Predstavljati naciju kao izmišljenu, zamišljenu, spornu ili neku drugu imaginarnu zajednicu je po našem mišljenju velika zabluda iz prostog razloga što i nacija i nacionalizam svoje postojanje i svoju egzaktnost pokazuju na tako vidljive i neupitne načine da, kada se sagledaju rezultati njihove postojanosti, možemo govoriti o strahotama najvećih razmjera koje „imaginaciju“ pretvaraju u stvarnost. Koliko su imaginarni, zamišljeni, izmišljeni i sporni pojmovi tipa nacije i nacionalizma, u istoj takvoj mjeri su imaginarni, zamišljeni, izmišljeni i sporni i pojmovi broja i ostalih matematičkih radnji, radiotalasa, zakona, morala i tako redom. Stava smo da nacija i nacionalizam imaju svoje uporište u logici samih pojmova koji imaju svoju genezu i svoju specifičnost na osnovu društvenih interakcijskih odnosa koji su u velikoj mjeri složeniji od fizikalnih pojava i odnosa koji vladaju u fizikalnome svijetu. Nacionalizam kao praktična strana nacije jeste birokratiziran od ideologija koje državni aparati provode na način njihove kulturološke dimenzije, tako da sve ili gotovo sve institucije države stoje na kursu nacionalnih interesa kreiranja konformističkog mnijenja vladajućih elita koje „nacionaliziraju“ određene interese.

Ključne riječi: *nacija, nacionalizam, narod, ideologija, država, elita*

Summary

The problem that we will deal with in this paper is the phenomenon of the nation and its practical articulation through the emergence of nationalism that has different forms of its appearance with emphasis on that negative note of nationalism that here, in this region, only in this context is watched and based on the facts that speak in favor of our hypothesis that nationalism is created and practically applies through the bureaucratic structures of mythmania of unity and supernatural uniqueness. Excessive narrations on these and similar phenomena are unnecessary if we look at the logical structure of concepts that do not have their correlative in nature and which cannot be "exactly" studied. To represent the nation as a fictional, imaginary, disputed or as another imaginary community is in our opinion a big delusion that for the simple reason that both the nation and nationalism of their existence and their exactness, show in such visible and unquestionable ways that when reviewing results of their perseverance we can talk about the horrors of the largest-scale which "imagination" make into reality. How much they are imaginary, fictitious and disputable notions of the type of nation and nationalism, to the same extent such are, fictitious and disputable are, fictitious are the concepts of number and other mathematical operations, radio waves, laws, morality and so on. Our point of view is that nations and nationalism have their basis in logic of the very concepts that have their genesis and their specificity on the basis of social interaction relationships that are largely complex of physical phenomena and relationships that exist in a physical world. Nationalism as a practical side of the nation is bureaucratized of ideology that the state apparatus implement in the way of the culture dimensions so that all, or nearly all state institutions are in the course of national interests of creating of conform opinion of the ruling elite that "nationalize" certain interests.

Key words: *nation, nationalism, people, ideology, state, elites.*

Privrženost grupi

Cjelokupna historija ljudskoga roda može se promatrati kroz sukobljavanja različitih grupa bez obzira o kojem se stadiju razvoja ljudske zajednice govorilo, tako da historiju ne možemo promatrati izvan ovoga konteksta bez obzira na progresivne trenutke razvoja koji su nedvosmisleni. Opterećenje

progresu u najvećoj mogućoj mjeri dolazi upravo iz toga dijela povijesti koji poznajemo kao ratovanja pripadnika određenih grupa koje evoluiraju do stupnja nacija, a pred očima nam se dešava i ukрупnjavanje tih grupa na osnovu civilizacijskih posebnosti u smislu Hantingtonovih entiteta, tako da postnacionalne konstelacije mogu ići i u tom smjeru koji nam ništa dobro ne mogu donijeti osim permanentnih sukobljavanja i eventualno vođenja ratova do istrebljenja ne više u okvirima međunacionalnih netrpeljivosti već mnogo razornijim oblicima o kojima je Hantington govorio. Govoriti o naciji i nacionalizmu kao bitnim društvenim fenomenima podrazumijeva izuzetno širok pristup, tako da ćemo se u ovome radu fokusirati na određene teorijske pristupe koji o njima govore i na osnovu kritičko-racionalnog pristupa ukazati na neke metodološke nedosljednosti i logički neutemeljen pristup kada su ovi fenomeni u pitanju, a koje je Vjeran Katunarić, jedan od teoretičara nacionalizma, obuhvatio u svojem djelu *Sporna zajednica*, tako da u iščitavanju te studije leži uočavanje problema koji možemo odrediti kao pitanje tipa: šta će biti sa nacijom i nacionalizmom u eri globalizacije? Naš autor smatra da globalizacija proizvodi takav teren službenog antinacionalizma koji se može desiti kroz jačanje liberalne demokratije u zapadnim društvima ili kao jačanje osjećaja vjerske pripadnosti, recimo, islama a nauštrb nacionalnih zajednica Bliskog istoka, tako da se nacije mogu vremenom „utopiti“ u neke šire zajednice. Smatramo, i to je naš stav, da je nacija izuzetno vitalna i da se ne smije nikako potcijeniti uslijed nadolazećih nadnacionalnih konstelacija koje globalizacija proizvodi. Smatramo, također, da je čovjekovo *prirodno stanje* da pripada određenoj zajednici i da sama ta pripadnost otvara mogućnost sukobljavanja sa drugima i samo je pitanje kriterija na osnovu kojih se zajednice klasificiraju a potom i sukobljavaju. Jedan od najbitnijih kriterija razlikovanja zajednica svakako je i kriterij nacionalne pripadnosti koji je evoluirao iz jednostavnijih zajednica koje imaju iste pretke i zajedničku kulturu, tako da se nacija i nacionalizam smatraju izuzetno bitnim svojstvima svakoga pojedinca. Ne možemo a da ne podvučemo, na osnovu činjenica, da je nama na ovim prostorima sam pojam nacionalizma obavijen totalno negativnim kontekstom, tako da mu nećemo podilaziti i nećemo ga promatrati u pozitivnom kontekstu koji nismo ovdje i na ovom evropskom, posebno zapadnobalkanskom tlu mogli doživjeti i sagledati one silnice nacionalizma koje mobilisu ideje slobodarskoga duha. Jednom prosječnom Evropejcu nacionalizam ukazuje strahotu, a nikako, recimo, pokrete koloniziranih naroda da očuvaju svoj identitet i da mu nacionalizam bude sredstvo borbe za oslobođenje od kolonizatora i dostojan život u skladu sa univerzalnim principima ljudskih sloboda.

Nacija

Jedan od najbitnijih kolektivnih identiteta jeste nacionalni identitet koji, i pored tolike bitnosti, nije lako odrediti, prikazati ili definirati na način univerzalnog važenja iz prostog razloga što nacija sa sobom nosi i kulturološke elemente koji nisu univerzalni već partikularni, tako da iskustvo svake etnije ili nacije ima svoje gledište na ovaj fenomen i posebno, svaki pojedinac unutar tih kolektiva shodno mnogim činocima koji formiraju njegovo mišljenje. Kulturološki relativizam ne dozvoljava jednostranost prilikom definiranja, a rekli bismo, određivanja ovako kompleksnih fenomena kao što su fenomeni nacije i nacionalizma. Da bi rad imao svoju naučnu težinu, iznijet ćemo neke elemente koji tvore ove fenomene i upoznati čitaoce na specifičnost proučavanja društvene zbilje i ovih strukturalnih i sadržajnih središnjih elemenata te zbilje. Prije nego se počnemo baviti pitanjem nacije i nacionalizma, želimo ukazati na specifičnosti naučnog proučavanja društvene zbilje te se osloboditi stereotipno-pozitivističkog stava kada je u pitanju naučno proučavanje društvenih fenomena. Knjiga koja je poslužila kao nadahnuće za pisanje ovoga rada jeste djelo Vjerana Katunarića *Sporna zajednica*, u kojoj ovaj sveučilišni profesor potencira problem proučavanja ovih i sličnih fenomena zbog, kako on kaže, nemogućnosti egzaktne provjere činjenica koje utječu na ove i slične fenomene. U metodološko-logičkom pogledu moramo ovdje istaći da naučno istraživanje svih fenomena, ne samo društvenih, odavno ne stoji više u kandžama mjerljivosti, vidljivosti i opipljivosti dokaza, već je naučno istraživanje jedan mnogo složeniji proces koji graniči sa metafizikom, tako da se stereotipi pozitivističkih gledišta odveć više ne koriste u proučavanju superorganske i ostalih stvarnosti. Podjela naučnih istraživanja na teorijski i na praktični dio jeste prošlost i opterećenje slobodnom i hrabrom promišljanju članova naučne zajednice, tako da se baviti nacijom i nacionalizmom, kako kaže naš autor, može otprilike svesti samo na puko teoretiziranje i logičko promišljanje teoretičara. Ovdje moramo kazati da se ne pridržavamo pozitivističkih pristupa i da moramo kritizirati te i takve stavove iz prostog razloga što itekako smatramo da istina jeste put koji veže logos i praxis, teoriju i činjenice, i da nauka ne može posebno gledati na ove dvije aktivnosti kao odvojene u procesu spoznaje, već da su i logos i praxis dvije strane jednog procesa, procesa spoznaje koji ima za cilj da nas dovede do istine. Smatramo da imamo, na našu žalost, izuzetno puno činjenica, mjerljivih, vidljivih i u tolikoj mjeri prisutnih da bez problema na „egzaktan“ način sagledamo šta je nacionalizam na ovim prostorima uzrokovalo i na kakav se način manifestirao. Kreiranje nacionalne svijesti putem medija, sadržaja udžbenika i formiranja javnog mnijenja nacionalnim indoktrinacijama je proizvelo neoborive dokaze

razorne učinkovitosti nacionalizma od broja ubijenih ljudi, silovanih, osakaćenih, očišćenog etničkog prostora, konclogora, genocida i tako redom. Naučno istraživanje mora imati i tu „empirijsku“ notu, tako da razloge koje naš autor navodi ne možemo uzeti kao valjane i njegov pokušaj da samo teoretizira o fenomenima nacije, politike i nacionalizma kada ima neoborive činjenice koje potkrjepljuju ova itekako bitna istraživanja o naciji i nacionalizmu.

Nacija (lat. *natio* – rod, pleme, skup) predstavlja „populaciju u jednoj državi, stanovništvo, narod; historijski formirana stabilna politička zajednica ljudi, nastala na bazi zajedničkog narodnog jezika, života na jednoj teritoriji, međusobnih ekonomskih odnosa, političke konstitucije, prožeta *sviješću* o zajedničkoj pripadnosti i cjelovitosti.“¹ Nacije su skupine ljudi, narodi ili etnije koji su imali dovoljno snage i historijskog umijeća da se politički konstituiraju u okviru granica koje su se mogle odbraniti od susjeda, tako da je proces formiranja nacija kroz historiju uvijek i za sve nacije bio izuzetno težak iz prostog razloga što je puno pretendenata na omeđenu postojanost koja se uvijek i iznova mora braniti. Neki bi rekli da je riječ o čisto prirodnim zakonitostima ili socijaldarvinizmu koji podrazumijeva određenu teritoriju samo za sebe i ti autori imaju donekle pravo. Međutim, one silnice koje konstituiraju tako složene institucionalne aparate kao što su države imaju posebne mehanizme koji se izgrađuju i, možemo reći, usavršavaju shodno historijskoj situaciji da dekomponiraju sopstvenu tvrdokornost i ostave malo prostora i drugima kroz razne oblike suživota koji uvijek navode na procese asimiliranja ili poštivanja najviših zakonskih načela koja propagiraju vrijednosti dominantnog naroda koji tvori državu-naciju. Osnovna razlika između pojmova *narod* i *nacija* sastoji se upravo u toj moći da se narod kroz formiranje sopstvene države ostvari kao nacija. Nacije imaju svoju državu i one su primarni elementi na historijskoj političkoj sceni, a narodi su sekundarne tvorevine koje teže nacionalnome snu i državotvornom ostvarenju. Najdominantniji prateći fenomen nacije jeste svakako nacionalizam koji, kako smo već rekli, promatramo u ovome radu kao retrogradnu pojavu koja je uzrok velikim stradanjima, netrpeljivostima i trusnim historijskim situacijama koje i danas karakteriziraju međunarodne sukobe. Posebno smo mi na ovim prostorima doživjeli razornu moć takvih nacionalističkih ideologija. Prije nego se zapitamo kuda idu nacije i u kakve će se forme nacionalizmi preobražavati u budućnosti, napraviti ćemo kratki presjek dominantnih teorija koje se bave ovim oblicima društvene stvarnosti i načinima kako se trebamo suprotstaviti nacionalizmima.

¹ Lavić, S. (2014), *Leksikon socioloških pojmova*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 482.

Mnogo je faktora koji mogu utjecati na slabljenje intenziteta pojave nacionalizma ili njegovog otklanjanja iz svijesti odnosa koji vladaju u društvu, tako da, nedvosmisleno, možemo reći da je uspostava demokratskih načela i njihovo provođenje putem institucionalnog djelovanja jedan od najefikasnijih načina borbe protiv nacionalizama. Institucionalno djelovanje, pak, podrazumijeva opsežnu akciju svih agenasa socijalizacije, kako onih primarnih tako i onih sekundarnih, koji oblikuju svijest javnoga mnijenja. Ovaj stav jeste naša polazišna osnova koja promatra nacionalizam kao vitalnu ksenofobičnu pojavu koja se tokom historije „njeuguje“ kroz razne oblike društvene svijesti (moral, religiju, politiku) i institucije kao što su obrazovne ustanove, policija, vojska, sudstvo, mediji i veliki broj drugih ustanova. Nacionalizam nikako ne smijemo promatrati kao stihijsku i neorkestriranu pojavu, već ga trebamo shvatiti kao fenomen na kojem se ozbiljno radi i koji ima svoje kreatore koji pokrivaju cjelokupnu sferu utjecaja na svakodnevlje, društvene interakcije, razne oblike stratifikacija i prihvatljivosti, iskazivanja moći i nekakve odabranosti te na cjelokupno javno mnijenje. Ne možemo stoga prihvatiti mišljenje pojedinih teoretičara nacionalizma da se nacionalizam, konkretno, na ovim našim prostorima ne pojavljuje i ispoljava na osnovu povijesnog pamćenja i mržnje koja se zasniva na tom pamćenju, već da se akumulirano nezadovoljstvo prema vladajućoj eliti usmjerava prema vani, prema drugima i drugačijim. Ne možemo prihvatiti te stavove iz prostog razloga što je u vrijeme uvođenja višepartijskog sistema u Jugoslaviji na djelu bilo – ne nezadovoljstvo prema nacional-vođama, već sasvim suprotno – oduševljenje i euforija prema likovima koji su podgrijavali i provodili nacionalizam i jednostavno su bili neprikosnoveni u propagiranju nacionalističkih ideja. Možemo ovu činjenicu potkrijepiti analiziranjem bilo kojim javnim nastupima političkih lidera koji su izrasli na tvorevinama nacionalističkih oda. Ko može tvrditi da nije bilo oduševljenja i nacional-klicanja masa govorima i idejama Tuđmana i njegovih političkih saboraca u Hrvatskoj ili Miloševića u Srbiji?! Evo kako se pokušava prezentirati ideja pojave nacionalizma, a analogno i nacionalizma koji se desio na našim prostorima: „I zato ne smije izgledati čudno da su narodi koji su do jučer živjeli u miru odjednom jurnuli jedni na druge. Novo službeno objašnjenje glasi da su proključale stare mržnje zbog povijesnih ili novih nepravdi počinjenih od drugoga naroda ili države. To je najpoznatija i ujedno najdjelotvornija izmišljotina nacionalističkih elita.“² O kakvim narodima i njihovom životu u miru na ovim prostorima govori citirani autor? Zaboravlja autor ovih riječi da su narodi na ovim prostorima vrlo često, kao uostalom i većina evropskih naroda, bili u konfliktima i ratovima sa malim pauzama između novih i razornijih nasrtaja na ono što ne

² Katunarić, V. (2003), *Sporna zajednica*, Naklada „Jasenski i Turk“, Zagreb, str. 52–53.

pripada kulturološkom miljeu autentičnoga sopstva. O kakvim skladnim međunacionalnim odnosima govoriti u prethodnoj Jugoslaviji koja se zalagala za nekakvu prisilnu konsocijaciju i pokušaj stvaranja građanske države i službenog, možemo reći, vještačkog i neodrživog nacionalizma koji je trebao „izbrisati“ i zamijeniti etničke nacionalizme ili ih na hibridan način pretvoriti u jugoslavenstvo kao historijsko-kulturološki specifikum. Evo i nastavka teorije nacionalizma spomenutog autora koja je za nas neprihvatljiva: „Bijes puka doista je postojao i bio usmjeren prema gore, ali je potom bio preusmjeren prema vani. Sukob s drugima učinio je svoje i preradio pamćenje socijalne nepravde u nacionalnu nepravdu.“³ Shodno ovako izvedenom zaključku našega autora, mogli bismo po toj izvrutoj logici biti u prilici da uvijek i na svakom mjestu očekujemo da se bilo kakvo nezadovoljstvo prema političkoj vrhuški, vještim potezima te iste vrhuške preusmjerava na paljenje, ubijanje, silovanje, ratovanje i činjenje genocidnih radnji nad onima koji nemaju ama baš nikakve veze sa stanjem koje je proizvelo to početno i spontano nezadovoljstvo. Stava smo da je politička svijest ljudi na Balkanu i na ovim našim, užim prostorima, razvijenija i da se manipulacije takvog nivoa ne mogu uzeti kao bitni elementi u kreiranju javnog mnijenja i ideje o nacionalizmu. Nacionalizam nije tako jednostavan fenomen da se na ovako trivijalne načine može pojašnjavati i smatramo da je ovakav pristup uvredljiv za sam nacionalizam koji ima snagu pomračenja i za sve nas koji se bavimo ovakvim temama.

Nacionalizam je izuzetno vitalan i odjeven je u folklor povijesnih skupina koje njeguju kulturu pamćenja, tako da se izvorište nacionalizma permanentno može tražiti u bilo kojem detalju povijesti shodno situaciji koja poseže za uporištem i opravdanjem ispravnosti određenog stava koji ima značaj za određenu nacionalnu posebnost, tj. skupinu. Pitanje nastanka nacionalizma, prevashodno u onom suštinskom značenju, jeste izuzetno komplikovano, tako da ga ne treba poistovjećivati sa nacijom iz prostog razloga što su i nacija i nacionalizam relativno kasne historijske tvorevine, a samo osjećanje pripadnosti određene klanu prvobitnih zajednica jeste ona sprega i vezanost za svoje okruženje i sopstvo koje istovremeno proizvodi i skepsu prema drugome i drugačijem. Geneza tog, jednom utemeljenog principa, principa ksenofobije jeste ustvari najdominantniji kolektivni povijesni osjećaj koji je i danas prisutan, a koji najčešće povezujemo sa fenomenom nacionalizma uz određene situaciono-historijske modifikacije koji nam se pokazuje gotovo na isti način. Fenomenološki gledano, možemo reći da osjećaji nacionaliste izuzetno asociraju na bilo koje drugo kolektivno-konformističko osjećanje vraćajući se u daleku prošlost ljudskoga postojanja.

³ ibid., str. 53.

Kolektivni genetski kod i mišljenje kao posljedica institucionalne aktivnosti bilo koje grupe uvijek sebe promatra, upoređuje i vrednuje u korelaciji **MI** i **ONI**, gdje **MI** uvijek odnosimo prevagu nad ostalim i gdje etnocentrizam uvijek ima odlučujuću ulogu.

Klasificiranje nacionalizma na građanski ili liberalni, i etnički ili kulturni, može biti urađeno u smislu sagledavanja složenosti samoga nacionalizma i naših spoznajno-teorijskih paradigmi. Neki teoretičari izjednačavaju npr. građanski sa državotvornim nacionalizmom, a etnički, kako smo već rekli, s kulturološkim nacionalizmom. Osnovna razlika između ova dva oblika nacionalizma ogleda se u tome što je građanski ili državni nacionalizam produkt političke zajednice, a kulturološki ili etnički nacionalizam se ogleda u bazičnom fundamentu nacionalne posebnosti na kojem se stvara država. Odlični primjeri razlikovanja ova dva oblika nacionalizma ogledaju se u francuskom državotvornom i njemačkom, kulturološkom obliku nacionalizma. Francuski nacionalizam ima karakteristiku integracije na osnovu asimilacije, a njemački se ogleda na razgraničenju i diferenciranju pripadnika njemačke nacije od pripadnika drugih naroda. Smatramo da građanski oblik nacionalizma jeste jedan „nadomjestak“ državnih institucija i službeno uvjerenje u posebnosti države kao kolektiviteta koji se manifestira na načine običnog sportskog navijanja za državni tim do polaganja života u međudržavnim ratovima zbog nekakve ustavne odredbe, ali bez pretjerane one kulturološke dimenzije koja oblikuje svijest nacionaliste. Građanski nacionalizam nema pogubno dejstvo po okruženje i on je izdanak političko-pravnog sistema države koji mobilise svoje građane bez obzira na etničko porijeklo na odanost i vjernost državi. Građanski nacionalizam jeste demokratska, ako možemo tako reći, tvorevina i revidira se u skladu sa dekretima i *ad hoc* je karaktera. Onaj destruktivni, snažni, razarajući nacionalizam jeste kulturološki nacionalizam i on je opasnost koja uvijek prijete i neman je kojoj malo treba da se probudi, povampiri i napravi pustoš za sobom. Kulturološki nacionalizam jeste opasnost. On je proizvod etnocentrija i ima svoje svakodnevno „napajanje“ koje traje iz vremena konstituiranja određene zajednice koja je uočila svoje sopstvo i čije izvorište možemo tražiti i u mitu kao jednom od prvobitnih oblika određenja kolektivne svijesti. Dijeliti nacionalizme na nacionalizme zapadnoevropske koncepcije i istočnoevropske jeste opet jedan okvir koji upućuje na zajednički kriterij klasificiranja jer zapadnoevropske države su već bile konstituirane i novopridošli članovi tih zajednica su kroz socijalizirajuće forme institucija ulazili u nekakvu kolotečinu koja je imala kontinuitet, dok se u istočnoevropskim državama koje su ostvarivale svoju samostalnost u 90-im godinama prošloga stoljeća odigravala prava drama prilikom

konstituiranja i države i nacije i ostalih identiteta koji su bili osporavani od drugih, nerijetko i uz upotrebu ratne mašinerije.

Kada je u pitanju globalizirajuća zajednica koja počiva na principima neoliberalizma, onda se možemo složiti sa stavom V. Katunarića da su „neoliberalizam i nacionalizam dva oblika socijaldarvinističke ideologije koji se jedan na drugoga oslanjaju. Prvi govori jezikom ekonomske, a drugi jezikom nacionalne isključivosti.“⁴ Pokušaji da se desi „integrativna revolucija nacija“, kako Kliford Gerec naslućuje ove nadnacionalne konstelacije koje će tek doći, nama poznate kao globalni procesi i nadnacionalne ekonomsko-političke institucije, ovaj autor ističe, 60-ih godina prošloga stoljeća, primordijalni karakter nacija i smatra da je to prvotno osjećanje pripadnost kolektivu najveći kočničar stvaranju multinacionalnih državno-političkih subjekata. Sagledavati nacionalizam u svjetlu primordijalizma upućuje na teorije koje smatraju da je primordijalno: primarno, prvobitno, najbitnije, prirodno, nepromjenljivo i stoga nenapustivo osjećanje većine članova određene nacionalne zajednice, a u korist nekakve multikulturalnosti u široj društveno-političkoj zajednici. Korijeni nacija sežu, prema ovome mišljenju, u daleku zajedničku prošlost koja mehanizmima „primordijalno-prirodnih sila“ oblikuju svijest kako kolektiva tako i svakoga njegovog dijela i smatra da je upravo ova primordijalnost, kako on kaže, „parapolitički“ temelj nacionalne države. Postavljamo pitanje: na koji se način **političko** može formirati zanemarujući ovo **parapolitičko**, tj. primordijalno i je li to moguće? Vjeran Katunarić smatra da jeste i navodi nekakve trivijalne primjere koji zanemaruju i bacaju u zaborav primordijalnost u Bosni i Hercegovini tipa franjevačkog propovijedanja tolerancije, mješovitih brakova, međunacionalnog kumstva, dobrih komšijskih odnosa i tako dalje, ne navodeći osnovne porive velikosrpske i velikohrvatske ideje o cijepanju Bosne i Hercegovine i agresije, i jedne i druge države, na međunarodno priznati subjekt. Nismo zagovornici primordijalizma, ali smatramo da je najbitnija stvar ispitati šta stoji u osnovi toga primordijalnog. Kakve ideje tvore primordijalnost i kako je onda moguće da je za jedne primordijalno kolektivno osjećanje, tolerancija, dijalog, razumijevanje, suživot i mir, a za druge, agresivnost, rušilaštvo, zločin, netolerantnost i nerazumijevanje drugih? I *eros* i *thanatos* i sve između te dvije krajnosti može biti primordijalno i samo je pitanje koje nacionalne zajednice imaju kolektivni socijalizirajući obrazac na kojem se stvarala primordijalnost. Nije li „bosanski lonac“ upravo sintagma tih primordijalnih krajnosti, jedne koja zagovara miroljubivost i druge koja gaji ratobornost, jedne koja hoće suživot

⁴ ibid., str. 41.

i druge koja zagovara nacionalnu čistotu, jedne koja hoće suživot i druge koja hoće život samo za sebe?

Često je navođenje razlika između etničkog i političkog kao osnovnih silnica u kreiranju nacije iz prostog razloga što je svaka nacija okružena i praćena svojom historijskom naracijom, tako da se posebnost nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini dodatno opterećuje. Multietničnost Bosne i Hercegovine jeste najveća poteškoća u kreiranju građansko-političke bosanske nacije ili u kontekstu teorija o naciji, postojanju državotvorne nacije kao što su, recimo, američka ili švicarska nacija. Političko-građanska ili građansko-politička nacija podrazumijeva političko-kulturološku zajedničku svijest i kolektivna osjećanja kao što su domoljublje, patriotizam ili lojalnost državi, što moramo prihvatiti kao bitna svojstva koja se, nažalost, u slučaju bosanske nacije ne mogu identificirati. Dakle, taj tradicionalno-etnički moment je toliko bitan da se jednostavno „zaboravlja“ ideja političke nacije koja bi po uzoru na svjetske globalne tokove trebala zaživjeti i na ovim prostorima. U Bosni i Hercegovini, unatoč volji većine njenih građana, državotvorni subjekt se stavlja u drugi plan, a prioritet ima etničnost koja se uvozi preko granica suverene države Bosne i Hercegovine u ogromnim količinama, tako da imamo složenu situaciju koja rezultira time da uprkos volji većine građana Bosne i Hercegovine u njoj i dalje postoje nekakve drugačije matematike koje obaraju važenje osnovnog demokratskog principa, principa većine.

U samoj nauci postoje empirijske i normativne teorije. Empirijske su one teorije koje odslikavaju stanje kakvo jeste, sa svim deskripcijama, klasifikacijama, eksplanacijama i prognozama, a normativne teorije koje pored ovih elemenata „pridodaju“ i poželjnost kojoj se treba težiti u skladu s normama koje su poželjne i imaju human karakter, tako da i težnja za postojanjem jedne bosanske nacije ima uporište i u jednom i u drugom stavu: empirijskom, da činjenice govore u prilog postojanja bosanske nacije, i normativnom, da se ideja bosanske nacije treba razvijati kod svih njenih građana. U ovako složenom trenutku poželjno bi bilo da i ostala dva konstitutivna naroda njeguju bosanski nacionalni duh, a ne samo većinski, bošnjački narod koji je u svojoj hiljadugodišnjoj povijesti imao jasnu viziju toga duha, tako da su uvijek bili spremni deponirati svoju etničnost za račun domoljublja, patriotizma i lojalnosti Bosni i Hercegovini.

Najčešća podjela teorijskih pravaca koji se bave nacijom i nacionalizmom jeste ona koja se odnosi na primordijalizam i modernizam, a rekli bismo na one teorije primordijalnog karaktera koje posebnost nacije vide u nekakvom biološko-generičkom opusu i one koje određujemo kao modernizam koji specifičnost nacije vezuje za naučeno i, na neki način, „diktirano“ stanovište koje se birokratskim putem prenosi na pripadnike nacionalnog korpusa.

Prema primordijalnim teorijama, nacije izrastaju na temeljima etnija koje su proširena srodstva – kako kaže Pjer van den Berg, jedan od zagovornika primordijalne teorije – i na taj se način nepotizam širi do granica konstituiranja čvrstih nacionalnih ideja koje su protkane biologističko-srodničkim vezama, a sve u smislu biološke reprodukcije na relaciji: pojedinac – srodstvo – etnija – nacija. Odnosi u ovoj relaciji, naravno, uvijek mogu biti raznoliki, tako da o nužnosti ne možemo govoriti iz prostog razloga što postoji iskonski problem odnosa pojedinca i kolektiva te slobode individualnog djelovanja i, posebno, mišljenja. Racionalističko tumačenje individue uzmiče pred „nacionalnim racionalizmom“ čija je snaga nemjerljiva u odnosu na individualni racionalizam. Ovaj biologizam se proba nadograditi i umetnuti u kulturološke forme koje se najčešće ogledaju u institucionalnom kreiranju zajedničke svijesti putem školstva i ostalih ustanova koje održavaju biološku spregu. Pokušaji da se ideologija kao opći pojam izmjesti u neko „drugo polje“ jeste paralogizam na koji trebamo obratiti pažnju s obzirom da se ideologije u velikoj mjeri nadograđuju na nacionalno pitanje, izviru iz njega i njemu se vraćaju. Izgraditi politički aparat kao neutralnost u pogledu građanskih nacija jeste izvodivo i ogleda se u različitim opcijama, od one američke do one švicarske opcije sa svim svojim različitostima. Specifičnost švicarske građanske nacije ogleda se u kulturološkom obrascu koji podrazumijeva historijsku specifičnost koja je nastala na određenom teritoriju uz prepoznatljivu tolerantnost, suživot i uvažavanje svih specifikuma različitosti koje imaju tendenciju održivosti jednog takvog stanja. Kada je u pitanju američka građanska nacija, ne smijemo nikako smetnuti s uma činjenicu da je taj kulturološki obrazac nastao na teritoriju koji je, najprije, etnički očišćen, a onda se krenulo u stvaranje hibrida zvanog američka nacija putem raznih pravnih normi i akata koji trebaju biti okosnica „neutralnog političkog aparata“ koji će svima pružati podjednake šanse.

Stereotipe i predrasude nećemo ovom prilikom analizirati kada je u pitanju podgrijavanje nacionalističkih ideja jer smatramo da je svima poznata njihova neutemeljenost kada je u pitanju odnos prema istini.

Mit ili stvarnost

Moderni pristup teoretičara nacije i nacionalizma podrazumijeva da je nacija proizvod sveukupne modernizacije koja obuhvata industrijalizaciju, političku svijest koja se kreira novijim oblicima demokratskih politika koje nedvosmisleno podrazumijevaju i primjenu novijih mas-medija u smislu djelotvornog i brzog protoka ideja koje su nam svima manje-više dostupne.

Razne naučne i laičke spekulacije o naciji kao bitnom kolektivnom identitetu kojem ljudi pripadaju upućuju jednim dijelom i na dezavuiranje samoga problema i njegovog vulgariziranja do neslućenih granica pripisujući tom fenomenu čudesne atribute koji stvaraju dodatno opterećenje kada je u pitanju adekvatno poimanje toga fenomena. S obzirom da ne možemo govoriti o univerzalnom stavu koji bi bio prihvatljiv od nauke kao dominantan, „empirijski“, jednako važan za sve kulture, podneblja ili vremenske periode, smatramo obavezom da ukažemo na specifičnosti kojih trebamo biti svjesni i koje vrijede kada su u pitanju pokušaji određenja i definiranja ovako kompleksnih društvenih fenomena. Prije svega, niti jedan društveni fenomen ne možemo na egzaktan način prikazati za razliku od fizikalnih fenomena koji su predmet našega proučavanja. Kakav bi bio to univerzalno važeći naučni standard u pokušaju da se ukaže na neki društveni fenomen, a da se ne upadne u određeni etnocentrizam, biologizam, funkcionalizam, strukturalizam, ideologizam i tako redom. Tražiti početke nastanka same pojave društvenih identiteta, stoga i same nacije, u najvećoj mjeri zavisi i od terminološkog određenja samoga pojma koji ga predstavlja. Svaki pojam, što znači i svaki termin, ima svoju konvencionalnu stranu, svoje dogovoreno i društveno prihvatljivo značenje. Prema tome, samo značenje pojmova nacije i nacionalizma partikularnoga je značenja i upućuje na opseg ili obim samoga pojma, tako da ne možemo govoriti o jednom apsolutno prihvatljivom određenju ili definiranju ovih fenomena. Posebnost i karakteristike ovih pojmova ogledaju se na različite načine od slučaja do slučaja uzimajući u obzir i kulturološko, i historijsko, i pravno, i etičko i sva druga naslijeđa koja kreiraju posebne standarde pristupu i definiranju samih fenomena. Drugačije pristupe pojavama kao što su nacija i nacionalizam imaju Švicarci, Srbi, Indijci, Australci ..., tako da ne možemo pronaći kriterij definiranja ovako kompleksnih fenomena i uzaludno je probati dati zadovoljavajuće definicije i određenja koja bi za nauku bila prihvatljiva na način koji bi imao istovjetno značenje.

Sljedeća stvar koju podvlačimo jeste odnos termina, pojma i samoga fenomena koji je predmet našega promišljanja. Terminološki određen, pojam ne podrazumijeva i nastanak određenog predmeta našega promišljanja onoga momenta kada smo ga terminom označili. Ta „predterminološka postojanost“ nečega jeste u istoj mjeri stvarna kao i postojanost toga istoga sa posjedovanjem imena odnosno konvencije o samome terminu. Shodno tome, nužno je onda da termini kao što su nacija i nacionalizam nisu stvorili te pojave, tako da u tom kontekstu trebamo spoznavati određene predmete, pojave i procese i u tim etapama, etapama svojega nastanka, geneze i ostalih oblika manifestiranja. Smatramo da društvene fenomene u smislu naučnog propitivanja nikako ne smijemo na pozitivistički i „mjerljiv“ način

pokušavati spoznati, već trebamo biti malo fleksibilniji jer je društvena zbilja neuhvatljivija od fizikalne. Vjerujemo da je svaka nacija priča za sebe i da se putem raznih aktivnosti i ideologija čuva ta posebnost koja ima svoje historijsko utemeljenje i da su te posebnosti samo kontinuiteti koji se terminološki posebno određuju. Naciju ne možemo drugačije shvatiti nego kao još jednu fazu razvitka etničkih posebnosti koje imaju porijeklo u ranijim oblicima pojavnosti toga kontinuiteta, tako da ne možemo smatrati naučno vrijednim stanovište modernih teoretičara nacije i nacionalizma da su, recimo, industrijalizacija, demokratija ili revolucionarni mas-mediji utjecali na pojavu nacija, već da su to sve fenomeni koji karakteriziraju određeni historijski period sa svojim interakcijskim pozicijama u svoj svojoj varijabilnosti. Kako su industrijalizacija, modernizacija, demokratija i razvoj mas-medija utjecali i na ostale sfere društvenosti, ne možemo prihvatiti stanovište da su baš ti utjecaji bili presudni za kreiranje samoga fenomena nacije kada znamo da su to također posljedice sveukupnoga razvoja društvene svijesti, društvenoga organiziranja a potom i društvenoga djelovanja. Iste takve utjecaje ovih elemenata možemo analizirati i na ostale društvene pojave i procese, kako duhovne tako i materijalne, kada su, recimo, u pitanju refleksije ovih fenomena na obrazovanje, saobraćaj, tehniku, birokratske organizacije, sport i tako dalje. Ovi procesi jesu interakcijski i svakako utječu na dešavanja određenoga historijskoga konteksta, tako da su i oni ustvari ništa drugo do ispoljavanja određenoga akumuliranoga znanja koje se reflektira na različitim poljima. Moderni teoretičari nacije i nacionalizma imaju drugačiji pristup pitanju starosti nacije i, kako smo već naveli, oni naciju smatraju produktom industrijalizacije, demokratizacije i razvoja mas-medija i najbitnijeg, po njima, uzroka nastanka nacija koji vide u nacionalizmu. Dakle, modernisti smatraju da je nacionalizam omogućio i uvjetovao postojanje nacija i da su političke elite kreirale ideologije koje se vezuju za naciju i tako pridobile mase za svoje kulturološko-političke projekte. Stava smo da nacionalizam kao praktična strana nacije, kao provođenje nacionalnih projekata nikako ne može uvjetovati nastanak nacije jer posljedica ne može stvoriti uzrok već obrnuto.

Pitanje stvarne postojanosti nacije, njene konkretnosti ili apstraktnosti jeste još jedan izazov koji nas upućuje na stanovište da o naciji ne možemo govoriti kao „izmišljenoj ili zamišljenoj zajednici“ iz prostoga razloga što je nacija toliko evidentan i konkretan pojam kao što su uostalom i drugi pojmovi društvene zbilje. Ne vidimo razloga da su pojmovi političke partije, sindikalne organizacije ili navijačke grupe konkretniji, stvarniji, neizmišljeniji ili jasniji od pojma nacije. Logično je na kraju ove studije postaviti i pitanje budućnosti nacije i nacionalizma i njihovog položaja u dobu globalnih procesa, tako da, shodno tome, smatramo da su i nacija i

nacionalizam u velikoj mjeri vitalni i otporni na silnice procesa globalizacije i da će i dalje igrati veoma važnu ulogu u globalnim dešavanjima bez bojazni da će izgubiti svoju snagu i moć mobiliranja oko nacionalnih interesa. Habermas je u tolikoj mjeri evrocentričan da smatra kako će se stvaranjem jednog evropskog kulturnog identiteta početi brisati granice nacionalnog, tako da će vjera u demokratiju, snaga kojom se ona vodi nadvladati nacionalne identitete i pretočiti se u jedan širokopozicioniran demokratski blok koji će poprimiti razmjere univerzalnosti. Iako je demokratija najsavršeniji i najprihvatljiviji politički obrazac za većinu savremenih društvenih mislilaca, smatramo da su nacija i nacionalizam veliko opterećenje sveopće demokratizacije i da smo bliži onom Hantingtonovom stanovištu da će se civilizacijski entiteti sukobljavati u budućnosti sa visokom svijesti svih kulturoloških specifičnosti koje se ipak oslanjaju na nacionalno. Želja za kolektivnim identitetom je zaista prerasla u evidentnu potrebu, tako da se svaki pojedinac približava svom matično-nacionalnom jezgru bez obzira gdje se nalazio. Taj oblik vezivanja za naciju „napadaju“ ostali društveni fenomeni tipa: asimilacije, demokratizacije ili globalizacije, tako da se u tom dijalektičkom sukobljavanju može, bez problema, predvidjeti pobjednik.

Literatura

1. Altermatt, U. (1998) *Etnonacionalizam u Evropi*, „Jež“, Sarajevo.
2. Divjak, S. (2002) *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće „Službeni list SRJ“, Beograd.
3. Habermas, J. (2002) *Postnacionalna konstelacija*, „Otkrovenje“, Beograd.
4. Katunarić, V. (2003) *Sporna zajednica*, Naklada „Jasenski i Turk“, Zagreb.
5. Lavić, S. (2014) *Leksikon socioloških pojmova*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.